

ВІДЧУЖЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І КУЛЬТУРИ

Автор розглядає феномен глобалізації крізь призму взаємодії цивілізації та культури. Особливу увагу приділено аналізу нерозривно пов'язаної з глобалізацією проблеми відчуження, яка конкретизує розуміння глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, відчуження, соціум, людство, криза.

Глобалізація, безсумнівно, суперечлива за своєю сутністю. З одного боку, вона є одним з варіантів, передвіщених "Римським клубом", зокрема А. Печчеї, об'єднання людства в співтовариство. Відзначимо одразу, що соціум і співтовариство – дві близькі, можливо, за смыслом, але далеко не однакові за змістом дефініції. Соціум – дещо абстрактне визначення людства, охопленого системами соціальних відносин. Співтовариство ж передбачає значно більш гармонійне, продуктивне, антропологізоване об'єднання людей у певну спільність, систему взаємодій. Зазначимо, що це, до речі, і мав на увазі "Римський клуб". Відтак, глобалізація – це природний феномен соціуму, який виникає тоді, коли соціум зазнає певних труднощів у реалізації власних цілей. Крім того, вони постійно збільшуються. Наприклад, це такі труднощі: енергетична криза; локалізація певних конфліктів; зіткнення етнічних, культурних, особливо релігійно-конфесіональних інтересів тощо. Вони вимагають об'єднання. З цієї точки зору, глобалізація може поставати як свого роду соціальна закономірність або ж, висловлюючись більш філософськи, – як соціально необхідна. Але наявність глобалізації в аспекті необхідності й зумовленості всім попереднім розвитком соціуму та цивілізації абсолютно не звільняє її (глобалізацію) від наявності зовсім протилежних інтенцій. Мається на увазі, що глобалізація, звичайно, є подоланням бар'єрів між етнокультурними групами, цілими націями. У цьому плані вона змушена приводити ту чи ту націю або етнокультурну групу до ситуації відчуження. Без цієї дефініції процес глобалізації зрозумілий і проаналізований не може. Саме станне зауваження і актуалізує наше дослідження. Отже, мета статті – проаналізувати особливості такої філософської категорії, як відчуження, без якої неможливе розуміння механізмів взаємодії глобалізації і культури.

Глобалізація, безсумнівно, ґрунтується на подоланні деяких тяжінь, причому тяжінь, що вкорінені в історії тієї чи тієї соціокультурної групи або нації. Нація, що прагне або вимушено йде до ситуації глобалізації, змушена деякою мірою, а іноді значною переглянути свої духовно-ціннісні, традиційні, а іноді антропологічно зумовлені традиції та основи. І ось цей перегляд генезису, що виникає як необхідність, дуже часто, можна навіть сказати – закономірно й практично завжди – відбувається досить хворобливо. Це, у свою чергу, породжує низку соціокультурних проблем, які далеко не завжди піддаються однозначному розв'язанню або виходу.

Крім того, проблема глобалізації пов'язана з проблемою культури як такої, хоча б тому, що глобалізація є не стільки культурним, скільки цивілізаційним процесом. А тому сутність глобалізації розкривається тільки в полі взаємодії цивілізації та культури.

Тут нам необхідно повернутися до проблеми відчуження, без якої глобалізація розглянута бути не може. Відчуження – це класична філософська категорія, постульована ще в межах німецької класики достатньої мірою в І. Канта, але повноцінно і вичерпно розроблена у "Феноменології духу" Г. Гегеля. Відчуження – дуже складна й серйозна градація переходу сущого у свою протилежність. "... дух розпадається на два світи: перший – це світ дійсності або світ самого відчуження духу, а другий світ – це світ, який дух, піднімаючись над першим, будує собі в ефірі чистої свідомості. Цей другий світ протилежний відчуженню, тому від нього не вільний, а скоріше є тільки другою формою відчуження, яке в тому й полягає, що володіє свідомістю у подвійних світах" [1]. Звичайно, це діалектична категорія, як і все, що було в німецькій класиці. Але зазначимо одразу, що, незважаючи на всі зусилля сучасної філософії, починаючи від постмодерну й аж до аналітичної філософії, діалектику ніхто не відміняв. Тому варто згадати гегелівську позицію щодо відчуження. Відчуження, за Гегелем, не втрата власної якості повністю, а деяка взаємодія, перехід цієї якості у свою протилежність, фіксація цієї протилежної якості в іншому об'єкті. Іншими словами, відчуження, згідно з Гегелем, це: а) взаємодія, б) взаємоперехід, в) кардинальна зміна сутності первісного об'єкта.

Проблемі відчуження приділяв багато уваги К. Маркс. Він вказував, що "безпосереднім наслідком того, що людина відчужена від продукту своєї праці, від своєї життєдіяльності, від своєї родо-

вої сутності, є відчуження людини від людини. Коли людина протистоїть сама собі, то їй протистоїть інша людина. Те, що можна сказати про відношення людини до своєї праці, до продукту своєї праці й до самої себе, те ж можна сказати й про відношення людини до іншої людини, а також до праці й предмета праці іншої людини" [2, 163].

Це поняття повністю застосовне до поняття "глобалізація", яка, об'єднуючи соціальні групи, об'єднуючи культурні спільноти, водночас змушує їх взаємно переходити і почасти підлягати мутації. Тобто глобалізація в будь-якому випадку – це певна мутація. З іншого боку, повертаючись до категорії відчуження, слід підкреслити, що саме собою відчуження не може бути інтерпретовано як суто негативний процес. Відчуження є необхідність зміни. І тут прикметно згадати, що А. Печчеї у відомій книзі "Людські якості" [3] підкреслював, що один з глобальних проєктів людства, яке укрупнюється й прагне до співтовариства, – це заміна зростання розвитком. Іншими словами, екстенсивне зростання людство вичерпує й змушене погодитися з тим, що тільки розвиток є можливістю його (людства) виживання.

Якщо виходити з цієї логіки, то відчуження, очевидно, і є версією згаданого переходу зростання в розвиток. З іншого боку, саме слово "відчуження" передбачає глобальну зміну самості. І ця позиція навряд чи може зазнати виключної констатації або нейтральної оцінки.

Продовжуючи логіку дослідження, ми повинні підкреслити, що глобалізація, розглядувана як процедура відчуження, хай навіть шляхом переходу зростання в розвиток, у будь-якому разі починає впливати на ситуацію в культурі, більше того, цей вплив виявляється домінуючим.

Тут необхідно зазначити, що протиріччя між цивілізацією й культурою також є полем достатньої напруженості, яка може загрожувати перспективам людського розвитку. Якщо висловлюватися більш жорстко – може загрожувати власне антропній сутності людини.

Розшифруємо це положення. Цивілізацію слід розуміти як деяку суму технологій. Тобто той конгломерат, набір взаємодій або сукупних засобів, якими людство фундує себе у світі природи й забезпечує собі повноцінний та наростаючий тиск над цим світом. У даному випадку цивілізація піддана явищу лінійного прогресу, який у більш пізні епохи може розглядатися як вертикальний прогрес у зв'язку з прискоренням соціального часу, яке наростає. Водночас це наростання соціального часу й тиск суми технологій над антропою сутністю людини, звичайно, не може бути розцінене як однозначно позитивне. Більше того, поза всяким сумнівом, воно містить у собі загрози, які також повинні бути осмислені.

Повертаючись до згаданої книги А. Печчеї, підкреслимо, що він вбачав вихід з цивілізаційного наростання тільки в одному. Тут ми практично повторюємо його думку про те, що людські якості повинні бути адаптовані до наростаючого цивілізаційного тиску, тільки завдяки цим якостям людство може зберегти себе та подолати деяку необхідність відчуження від себе самого, яка наростає. Печчеї розглядав коріння глобальної кризи в кризі самої людини: "Проблема в самій людині, а не поза нею, тому й можливе вирішення її пов'язане з нею; найбільш важливими, від чого залежить доля людства, є людські якості" [3, 44–45]. Ми не випадково згадуємо тут цю прогностику – з тієї простої причини, що вона не тільки починає здійснюватися, а й, схоже, повністю наявна.

Так ось, технологічна сума представленого вертикально цивілізаційного прогресу, безсумнівно, не корегує з ситуацією культури як такої хоча б тому, що значно меншою мірою, ніж цивілізація, культура зазнає темпорального наростання. Культура не прискорює свого руху залежно від чергового технологічного прориву. Якщо цивілізація, по суті, це стріла часу, яка рухається від нижчих стадій прогресу до дедалі наростаючих технічних, то культура практично розуміється як деякий простір, у якому живе, функціонує та перебуває в ситуації саморуку людська духовність. Ось саме духовно-ціннісна сутність культури і вступає в протиріччя з цивілізацією, яка розуміється так, як уже сказано вище. Саме ця сутність культури є найбільш уразливою в ситуації глобалізації, яку розуміють як цивілізаційний феномен. У цьому зв'язку, коли ми розглядаємо глобалізацію, ізолюючись від проблем культурного простору, ми можемо констатувати її як феномен позитивний, завдяки якому людство спільно може подолати виклики, що виникли перед нею. Але як тільки ми розглядаємо глобалізацію в її взаємодії з культурою, то деяка футурологічна ейфорія, природно, починає знижувати свій градус. Можна сказати й більш жорстко: глобалізація достатньою мірою несе такий самий відсоток спасіння для людства, як і загрозу. Культура зазнає руйнування, хоча, на відміну від інших сутностей, породжених соціумом та антропним світом, культура має можливість самовідновлення. І це єдина втіха.

Говорячи про проблему взаємодії цивілізації та культури, ми не маємо права не звертатися знову до антропої сутності людини. Тобто до тих самих якостей або ж атрибутів, які плекалися в людині з моменту її встановлення й до точки повноцінного Homo sapiens, який пережив кілька технічних революцій і який знаходиться на сьогодні в стадії постіндустріального, а вже, мабуть, й надіндустріального суспільства. Коли ми торкаємося проблеми антропої сутності або людських якостей, ми змушені зазначити, що є кілька атрибутів, які визначають ці антропні якості. Це, по-перше, здатність

людини до рефлексії; по-друге, здатність людини до самосвідомості; по-третє, можливість до спілкування або діалогу, яка виникає завдяки рефлексії і самосвідомості. Поза цим людина не може бути розглянута як психофізіологічна істота, адже в цьому випадку нічим би не відрізнялася від розряду вищих ссавців. Рефлексія, у будь-якому випадку як усвідомлення свого "я" і усвідомлення становища цього "я" у світі, апелює до морально-етичних складників. Адже людина, яка усвідомлює себе як "я", є одночасно людиною, яка формує судження над собою, той самий вирок над власною дійсністю, поза якою Homo sapiens просто не досяг би того рівня, на якому він перебуває в теперішній момент. Етично-моральний бік рефлексії є суто культурним атрибутом, оскільки саме культура фундує моральний простір, в якому єдино можливе виникнення ціннісного відношення буття. А тому рефлексія є ні що інше, як реалізація морально-ціннісного ставлення людини до себе, до буття й людського світу в цілому.

Звертаючись до проблеми самосвідомості, ми знову ж стикаємося з тим, що, володіючи можливістю рефлексії, людина усвідомлює не тільки себе як суб'єкта у світі й бутті, вона пізнає себе як суб'єкта цілепокладання. Іншими словами, вона цілепокладає дещо, рухається до цієї цілі, реалізує її і водночас повинна була б судити про це з точки зору моральності та ціннісних орієнтацій. На жаль, саме тут і міститься певний виклик. Оскільки світ глобалізований, в розмиті поля ціннісних орієнтацій, а моральність уже зовсім не є базовою презумпцією індивіда, який перебуває в бутті. Глобалізація, розмиваючи межі, ніби затемнює горизонт рефлексії і самосвідомості. Рефлексія і самосвідомість стають радше потенційно можливими, ніж актуально наявними. І в цьому ще одне з базових протиріч, що виникає у зіткненні цивілізації і культури, або в ситуації домінування глобалізаційних процесів над культурними. Коли ми говоримо про здатність до спілкування або діалогу людини, яка рефлексує і самоусвідомлює, тут ми знову вступаємо до небезпечної зони й змушені повернутися до дефініції відчуження.

Справа в тому, що відчуження неминуче є відношенням й до себе, й до іншого об'єкта – як до об'єкта стороннього. Це знаменитий постулат ще німецької класики, знаменитого кантіанського "я" – "не я": будь-яке відчуження від мене сприймається як "не я", а тому сама ситуація відчуження є ситуацією сприйняття іншого як чужого. Цілком зрозуміло в цьому випадку, що чужий або інший, який сприймається як чужий, навіть я сам, відчужений від мене самого, сприймається як не-дружній. У цьому випадку спілкування – це не взаємоперехід морально-ціннісних якостей, а лише певного роду адаптація до чужого, прихований, а іноді й відвертий захист від чужого. Коли розмивають межі етнічних, культурних та національних просторів і виникає феномен глобалізації, тоді протиріччя "я" – "не я" або "я" – "чужий" наростає з особливою силою. У зв'язку з цим глобалізація, з одного боку, збігається з прогнозом "Римського клубу", захищаючи людство від наростаючих природних, екологічних, економічних та подібних криз; з іншого боку, вона не захищає людство від, власне, нього самого й не дає можливості цьому людству реалізувати те, що в нього закладене самою антропною основою його буття.

Література

1. Гегель Ф. Феноменология духа / Ф. Гегель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psylib.org.ua/books/gegel02/index.htm>.
2. Маркс К. Экономико-философские рукописи 1844 г. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1955 – 1974. – Т. 42. – С. 41–174.
3. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1980. – 312 с.

References

1. Gegel F. Fenomenologiya duha / F. Gegel [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://psylib.org.ua/books/gegel02/index.htm>.
2. Marks K. Ekonomiko-filosofskie rukopisi 1844 g. Sochineniya / K. Marks, F. Engels. – M. : Politizdat, 1955 – 1974. – T. 42. – S. 41–174.
3. Pechchei A. Chelovecheskie kachestva / A. Pechchei. – M. : Progress, 1980. – 312 s.

Филлипов В. Л. Отчуждение как механизм взаимодействия глобализации и культуры

Автор рассматривает феномен глобализации сквозь призму взаимодействия цивилизации и культуры. Особое внимание уделено анализу неразрывно связанной с глобализацией проблемы отчуждения, которое конкретизирует понимание глобализации.

Ключевые слова: глобализация, отчуждение, социум, человечество, кризис.

Filippov V. Alienation as a Mechanism of Interaction between Globalization and Culture

The author studies globalization phenomenon through the lens of interaction between civilization and culture. Special attention was paid to the analysis of alienation problem that is inseparably connected with the globalization.

Globalization is certainly contradictory in its essence. On the one hand, it is one of the variants of mankind unification in the community, as predicted by The Club of Rome and by A. Peccei in particular. We should note that society and community are two definitions, close by meaning, but not identical by content. Society is an abstract definition of humanity covered with systems of social relations. Community suggests a much more balanced, much more productive, much more antropologized association of people into a certain unity, a system of interactions.

Thus, globalization is a natural phenomenon of the society, which occurs when society is experiencing some growing difficulties in the implementation of its own goals.

Globalization can be a kind of a social regularity, or, speaking more accurately, socially required.

Alienation is a classic philosophical category postulated in the period of the German classics to a sufficient degree by Kant. But it was completely, and, one might say, exhaustively developed in the "Phenomenology of Spirit" by Hegel. Alienation is a very complex and very serious gradation of transition things into its opposite.

This concept can be applied to the whole concept of globalization. Bringing together social groups, bringing together some cultural communities, at the same time it makes them exchange and mutate, i.e. globalization, in any case, is a certain mutation. On the other hand, going back to the category of alienation we should emphasize that alienation itself can not be interpreted as a purely negative process. Alienation is a need for change.

It should be emphasized that globalization, viewed as a kind of alienation process, even replacing growth by development, in any case, is beginning to have an impact on the situation in culture; in fact, this effect proves to be dominating.

It should be noted that the contradictions between civilization and culture are also a field of certain intensity that can threaten the prospects of human development.

Speaking about the problem of interaction of civilization and culture, we have no right not to go back to the anthropic nature of man.

When we address the issue of anthropic nature or human qualities, we have to note that there are several attributions defining these qualities. The first is the ability of a person to reflect, and secondly, the ability of people to self-awareness, and the third is the ability to communicate arising due to reflection and self-awareness.

Turning to the issue of self-awareness, we can see that being able to reflect, a person is naturally aware of him/herself as a subject, present in the world, but he explores him/herself as the subject of goal-setting. In other words, s/he makes a goal, starts moving toward this goal, realizes it at the same time would have to judge it from the point of view of morality and values. Unfortunately, that is a challenge. Since in the globalized world, where boundaries of values are vague and morality is not the basic presumption of a living person, globalization blurs these boundaries and makes the horizon of reflection and self-awareness opaque. Reflection and self-awareness become potential rather than actually being present. And that is one more of basic contradictions appearing in collision of civilization and culture, or in the situation of globalization processes domination over cultural ones.

Alienation is treatment of both oneself and other objects as alien ones. That is a famous statement of the German classics, the famous Kant's "I" – "not I". Any alienation from me is experienced as "not me", so the situation of alienation itself is experiencing the other as alien. Quite clear in this case is that alien or other perceived as alien is perceived as hostile. In this case communication is not an exchange of morally axiological qualities, but a certain adaptation to the alien and a concealed though sometimes undisguised defence from the alien. When the boundaries of ethnic, cultural and national spaces are blurred and there is the globalization process, the opposition between "I" – "not I" or "I" – "the alien" becomes stronger. Thus, on the one hand, globalization complies with The Club of Rome prognosis, protecting the mankind from the increasing natural, ecological, economic and other crises. On the other hand, it does not protect the mankind from themselves and does not allow the humanity to realize what has been laid in its foundation by the anthropic basis of its being.

Key words: globalization, alienation, society, humanity, crisis.